

νομένων, αλλά δεν επιχειρεί να την περιγράψει, αλλά να την ατενίσει με την ενόραση. Η περιγραφή μπορεί να την οδηγήσει σε υποκειμενικά συμπεράσματα και να της διαφύγει η ουσία του πράγματος. Γι' αυτό δεν θέτει το ερώτημα περί της αληθείας. Το ενδιαφέρον της στρέφεται στην περιγραφή κάθε θρησκευτικού φαινομένου που μπορεί να ιδεί. Γιατί αυτό το φαινόμενο έχει μια «αλήθεια», η οποία κάνει τον πιστό να το ζήσει. Συνεπώς, για την φαινομενολογία τα φαινόμενα καθ' εαυτά δεν έχουν καμιά πραγματικότητα, αλλά υπάρχουν μόνο στη συνείδηση των ανθρώπων. Εντούτοις τα φαινόμενα είναι εξηγήσιμα και νοητά μόνον από το βίωμα, την εσωτερική ενορατική εμπειρία, που έχει στο βάθος της κάτι το μόνιμο και σταθερό. Γι' αυτό ακριβώς δεν τίθεται το ερώτημα περί της αληθείας των· (το έργο αυτό ανήκει στη φιλοσοφία της θρησκείας). Αντιλαμβανόμαστε αυτό που ζει ο άνθρωπος και πώς τα ζει. Υπάρχουν απροσπέλαστες εμπειρίες, που γίνονται με τη λειτουργία της νοήσεως, με τα φαινόμενα δηλ. που εμπíπτουν αμέσως στη συνείδηση του βιούντος το θρησκευτικό γεγονός ατόμου. Ο φαινομενολόγος θέλει να περιγράψει και να κατανοήσει το περιεχόμενο της εμπειρίας, γιατί έτσι θα καταλάβει το ενδεχόμενο, το μόνιμο και σταθερό, που μόνο με ενόραση, όχι με περιγραφή, μπορεί να το πλησιάσει.

Εκείνο στο οποίο προσέκρουσε η φαινομενολογία της θρησκείας είναι ο ουσιαστικός παράγοντας της ιστορίας, τον οποίο τον παραμελεί. Στοχεύει να συλλάβει την έννοια των θρησκευτικών φαινομένων δίχως να προβαίνει στην ανάλυση των ιστορικών, πολιτιστικών, κοινωνικών και ψυχολογικών πραγμάτων, που διαμορφώνουν και δίνουν ζωή στα φαινόμενα που μελετά. Αναμφίβολα υπάρχει κάτι το αξιόλογο στην προσέγγιση της φαινομενολογίας· αλλά παραμένει ημιτελής δίχως την ιστορική προσέγγιση. Τα θρησκευτικά πράγματα έχουν βέβαια κάτι το μόνιμο και σταθερό· διαμορφώνονται όμως μέσα στην ιστορία. Η διαλεκτική πρόοδος της δημιουργίας και της αλλαγής, της ιστορικής εξέλιξης, των κοινωνικών αλλαγών, της ακμής και παρακμής λαών και πολιτισμών, δεν μπορούν να αγνοηθούν. Η ιστορία είναι η ζωή· αν δεν λαμβάνεται υπόψη, τα συμπεράσματα της θρησκευτολογικής έρευνας είναι άψυχα. Γι' αυτό ακριβώς, ενώ στα πρώτα βήματά της η φαινομενολογία της θρησκείας δεν ελάμβανε υπόψη την ιστορία, οι κατοπινοί φαινομενολόγοι προσπαθούν να συνδυάσουν στην έρευνά τους φαινομενολογία και ιστορία.

Ο πιο σπουδαίος και περίφημος φαινομενολόγος, που έθεσε τις βάσεις της φαινομενολογίας της θρησκείας και εργάστηκε δίχως να λάβει υπόψη τον ιστορικό παράγοντα στην εξέταση των θρησκευτικών φαινομένων, ήταν ο Gerardus van der Leeuw (1890-1950), καθηγητής της Ιστορίας των θρησκειών στο Πανεπιστήμιο του Groningen της Ολλανδίας. Το

σκειών. Γιατί συγκρίνοντας τις ομοιότητες και διαφορές των διαφόρων θρησκειών και ταξινομώντας με αξιολογικά κριτήρια τις θρησκείες σε «ανώτερες» και «κατώτερες», υπάρχει κίνδυνος απ' ενός μεν να αγθούμε σε υποκειμενικές και αυθαίρετες ερμηνείες απ' ετέρου δε να προβούμε σε απλούστευση, τυποποίηση και γενίκευση όλων των θρησκειών, πράγμα που σημαίνει ότι αφήνομε να μας ξεφύγει ο ιδιαίτερος ιστορικός χαρακτήρας κάθε θρησκείας. Γι' αυτό ακριβώς από τον Α' παγκόσμιο πόλεμο και ύστερα εκφράστηκε η μεγάλη δυσπιστία των ερευνητών προς τη Συγκριτική θρησκειολογία. Από τότε και ύστερα η εξελιξιαρχία εκείνη που είχε διαμορφώσει τη Συγκριτική θρησκειολογία παραμερίστηκε και κατέπεσε. Το όνομα Συγκριτική θρησκειολογία διατηρήθηκε για πολλά χρόνια, αλλά το αντικείμενό της διαχωρίστηκε σ' έναν αριθμό αλληλοσχετιζομένων επιστημών: στην ιστορία των θρησκευμάτων, την ψυχολογία, την κοινωνιολογία και την φαινομενολογία της θρησκείας. Οι ερευνητές εγκατέλειψαν την αχανή σύνθεση για χάρη του ασφαλούς κόσμου της μονογραφίας. Την Συγκριτική θρησκειολογία την αντικατέστησε κυρίως η Ιστορία των θρησκειών. Η Συγκριτική θρησκειολογία επέζησε εδώ και 'κει ως μια επιγραφή, αν και περισσότερο στα λαϊκά παρά στα επιστημονικά πεδία. Σήμερα σπανίως χρησιμοποιείται: οι κατά καιρούς αναφορές της στις μεθοδολογικές συζητήσεις των θρησκειολόγων από το 1960 και εδώθε είναι αναφορές λόγω έξεως και δείχνουν πόσο η μελέτη των θρησκειών κυριαρχήθηκε από την αρχική εξελικτική έρευνα.

γ) Η Φαινομενολογία της θρησκείας

Η Φαινομενολογία της Θρησκείας ασχολείται με το πρόβλημα του βαθύτερου νοήματος και της ουσίας της θρησκευτικής ζωής. Σκοπό της έχει να φτάσει στη «θέα της ουσίας» των θρησκευτικών πραγμάτων, στη *Wesensschau* του φιλοσόφου Edmund Husserl. Τη θέα αυτή προσπαθεί να επιτύχει με τη φαινομενολογική αναγωγή, δηλαδή με την εξέταση των θρησκευτικών φαινομένων των αμέσως στη συνείδησή μας δεδομένων, τα οποία είναι δυνατό να έχουν οντολογικό ή αξιολογικό υλικό ή πνευματικό χαρακτήρα.

Έτσι η φαινομενολογία της θρησκείας περιγράφει, συγκρίνει, και ερμηνεύει τα θρησκευτικά φαινόμενα, τα σύμβολα και τις τελετουργικές πράξεις κάθε θρησκείας, με σκοπό ώστε, με την σύγκριση ή την αφαίρεση, να διακρίνει την ουσία από την ύπαρξή τους και να κατασκευάσει έναν γενικό ορισμό, ο οποίος θα εκφράζει την κοινή και ανόθευτη ουσία όλων των θρησκειών.

Η Φαινομενολογία διαφέρει από τους προηγούμενους κλάδους στο ότι δεν συγκεντρώνει το ενδιαφέρον της ούτε στην ιστορική γένεση της

θηρσκειάς, ούτε στη λειτουργία μιας θηρσκειάς υπό την σύγχρονη μορφή της. Σκοπό της έχει να ταξινομήσει τα φαινόμενα που συνδέονται με τις θηρσκειυτικές παραδόσεις, όπως είναι τα ιερά αντικείμενα και οι ιεροί τόποι, οι τελετουργίες, οι διδασκαλίες, οι πίστεις και οι θηρσκειυτικές εμπειρίες. Ο φαινομενολόγος της επιστήμης αυτής δέχεται ότι αυτό που εμπίπτει αμέσως στη συνείδηση του πιστού είναι το φαινόμενο των ιερών πραγμάτων της θηρσκειάς του, αλλά κάτω από το φαινόμενο κρύβεται η ουσία, η οποία είναι απρόσιτη. Έτσι ο φαινομενολόγος της θηρσκειάς καλείται να περιγράψει την επίδραση των θηρσκειυτικών φαινομένων στον θηρσκειύοντα άνθρωπο.

Η φαινομενολογία, λοιπόν, της θηρσκειάς έχει σχέση με τα θηρσκειυτικά φαινόμενα. *Φαινόμενο* (από το φαίνω, -όμαι) είναι κατ' αρχήν καθετί που εμπίπτει στη συνείδησή μας, καθετί το φανερό, κάθε μεταβολή που συμβαίνει στον υλικό κόσμο και γίνεται αντιληπτή με τα αισθητήρια όργανά μας ή με ειδικά όργανα. Φαινόμενο επίσης είναι κάθε γεγονός του σωματικού και ψυχικού βίου των εμβίων όντων και καθετί το ασυνήθιστο.

Στη φιλοσοφία, φαινόμενο είναι το υποκείμενο της εμπειρίας και ακόμη το ον και το αληθινό. Από τις έννοιες αυτές ανέκυψε η φιλοσοφική θεωρία της «φαινομενοκρατίας», η οποία δέχεται ότι ο άνθρωπος δεν γνωρίζει τα πράγματα καθ' εαυτά, δηλαδή την ουσία τους, αλλά τα φαινόμενα που προκαλούνται από τα πράγματα. Ένα σκαλοπάτι παραπέρα φτάνει η «φαινομενολογία της φιλοσοφίας», δηλαδή η επιστημονική έρευνα του φαινομένου. Σύμφωνα μ' αυτήν, ο κόσμος τον οποίο γνωρίζουμε, δεν είναι κάτι το πραγματικό, αλλά απλή παράσταση στη συνείδησή μας. Η ουσία του βρίσκεται πίσω από τα φαινόμενα. Συνεπώς δεν καταλαβαίνουμε την ουσία των πραγμάτων, αλλά τα φαινόμενα που εμπίπτουν αμέσως ως παραστάσεις στη συνείδησή μας. Παραλείποντας την επιστημονική γνώση και αναλύοντας τις εμπειρίες μας από τη ζωή (τα φαινόμενα) με ενορατική θέαση, μπορούμε να φτάσουμε στις απόλυτες και καθαρές έννοιες, όπως είναι οι έννοιες των Μαθηματικών.

Ότι πίσω από τα φαινόμενα βρίσκεται κάτι περισσότερο από ό,τι δίνει αυτό που μπορεί να γίνει γνωστό μόνον εμπειρικά, και ότι αυτό το «περισσότερο» με ορθή ερμηνεία οδηγεί σε άλλες ασφαλέστερες απόψεις από ό,τι η αιτιώδης πορεία των ιστορικών πραγμάτων και φαινομένων, το είχε αναγνωρίσει από παλαιά ένας επιστημονικός τρόπος έρευνας των πολυσχιδών ιστορικών φαινομένων, ο οποίος από τον 18ο αιώνα είχε πάρει το όνομα «φαινομενολογία». Αυτή είχε διαμορφωθεί από μίαν κατ' αρχήν περισσότερο θεωρητική στάση απέναντι σε μίαν αντιθεωρητική και εμπειρική κατεύθυνση, η οποία όμως λίγο μόνον έφτανε στην εμπειρία

των ιστορικών γεγονότων και πολύ λιγότερο στην δυνατή να κατανοηθεί και να περιγραφεί αντίληψη και κατάταξη των συμβάντων της συνειδήσης, δηλαδή σ' αυτό που κρύβεται πίσω από το ιστορικό. Αυτή η φαινομενολογική προσέγγιση παίρνει επιστημονική βάση με το έργο του Edmund Husserl (1859-1938) και των θιασωτών του. Κατά τον Husserl μόνο ένα εγγυημένο όργανο υπάρχει για την αναζήτηση της αλήθειας: η ενορατική λειτουργία του πνεύματος (Intuitio, Wesensanschauung). Με αυτήν συλλαμβάνουμε μέσα στα εμπειρικά γεγονότα και φαινόμενα την «ουσία» των γεγονότων αυτών που τα θεμελιώνει, και η οποία υπάρχει και ισχύει ανεξάρτητα από κάθε ανθρώπινη σκέψη και πράξη. Για να πλησιάσουμε όμως την ουσία, το «είδος», δεν αρκεί η κοινή εμπειρία· χρειάζεται η ενορατική θέαση, η οποία ξεκινά από το φαινόμενο και φτάνει στη «θέαση της ουσίας» (*Wesensschau*). Η «θέα της ουσίας» που επιτυγχάνεται με τον τρόπο αυτό οδηγεί στη γνώση του υπερχρονικού είναι των πραγμάτων, στο μόνο και σταθερό, που υπάρχει και ισχύει ανεξάρτητα από την ιστορική του ύπαρξη και συνάφεια.

Με βάση, λοιπόν, την «Φαινομενολογία της φιλοσοφίας» του Husserl, δημιουργήθηκε και η «Φαινομενολογία της θρησκείας». Σύμφωνα μ' αυτήν, πίσω από την εξωτερική μορφή και τα φαινόμενα κάθε θρησκείας (τους ιερούς τόπους και τα ιερά σκεύη, τις άγιες γραφές, τις λατρευτικές πράξεις, τις διδασκαλίες και τις θρησκευτικές εμπειρίες) κρύβεται μια μόνιμη και σταθερή αρχή, πνευματικής φύσεως. Με την έννοια αυτή ο Θεός είναι η «ουσία» (το «είδος») όλων των πραγμάτων, είναι η «*forma formalis*», η «*forma formisissima*» (Robert Grossetest, με βάση τον ιερό Αυτουσιτίνο), ή η «*ipsa forma*», το «*ipsum esse*», η «*per essentiam suam forma*» (όπως έλεγε ο Θωμάς Ακινάτης, βλ. *Th I, 2° III, 7 και 2*).

Συνεπώς η ενατένιση της μορφής σημαίνει για τη θρησκειολογία που εργάζεται φαινομενολογικά, την αποφασιστική στροφή του πνεύματος από το φαινόμενο προς το «είδος» (τη «*forma*») και άρα, με αυστηρή έννοια, στην ύπαρξη καθ' εαυτήν, στην «ουσία» του πράγματος.

Αφετηρία λοιπόν της φαινομενολογίας της θρησκείας είναι η θρησκευτική στάση του ανθρώπου και τα θρησκευτικά φαινόμενα, τα οποία αξιολογούνται σύμφωνα με τα τυπικά τους γνωρίσματα (π.χ. η τυπική μορφή της θυσίας, της εορτής, της πίστεως κ.λ.π.). Ένα ουσιαστικό γνώρισμα είναι η θρησκευτική συγκίνηση και εμπειρία, που προκαλείται από ένα θρησκευτικό γεγονός. Η φαινομενολογία ενδιαφέρεται τόσο, όσο της χρειάζεται για να καθορίσει τη στάση του ανθρώπου (π.χ. φόβος απέναντι στο θείο, δέος, συγκίνηση, προσευχή κ.λ.π.). Συνεπώς ενδιαφέρεται να περιγράψει μόνον αυτό που εμφανίζεται και όχι αυτό που βρίσκεται πίσω απ' αυτό. Βεβαίως προσπαθεί να μη της διαφύγει η ουσία των φαι-

νομένων, αλλά δεν επιχειρεί να την περιγράψει, αλλά να την ατενίσει με την ενόραση. Η περιγραφή μπορεί να την οδηγήσει σε υποκειμενικά συμπεράσματα και να της διαφύγει η ουσία του πράγματος. Γι' αυτό δεν θέτει το ερώτημα περί της αληθείας. Το ενδιαφέρον της στρέφεται στην περιγραφή κάθε θρησκευτικού φαινομένου που μπορεί να ιδεί. Γιατί αυτό το φαινόμενο έχει μια «αλήθεια», η οποία κάνει τον πιστό να το ζήσει. Συνεπώς, για την φαινομενολογία τα φαινόμενα καθ' εαυτά δεν έχουν καμιά πραγματικότητα, αλλά υπάρχουν μόνο στη συνείδηση των ανθρώπων. Εντούτοις τα φαινόμενα είναι εξηγήσιμα και νοητά μόνον από το βίωμα, την εσωτερική εννοιακή εμπειρία, που έχει στο βάθος της κάτι το μόνιμο και σταθερό. Γι' αυτό ακριβώς δεν τίθεται το ερώτημα περί της αληθείας των (το έργο αυτό ανήκει στη φιλοσοφία της θρησκείας). Αντιλαμβανόμαστε αυτό που ζει ο άνθρωπος και πώς τα ζει. Υπάρχουν απροσπέλαστες εμπειρίες, που γίνονται με τη λειτουργία της νοήσεως, με τα φαινόμενα δηλ. που εμπίπτουν αμέσως στη συνείδηση του βιούντος το θρησκευτικό γεγονός ατόμου. Ο φαινομενολόγος θέλει να περιγράψει και να κατανοήσει το περιεχόμενο της εμπειρίας, γιατί έτσι θα καταλάβει το ενδεχόμενο, το μόνιμο και σταθερό, που μόνο με ενόραση, όχι με περιγραφή, μπορεί να το πλησιάσει.

Εκείνο στο οποίο προσέκρουσε η φαινομενολογία της θρησκείας είναι ο ουσιαστικός παράγοντας της ιστορίας, τον οποίο τον παραμελεί. Στοχεύει να συλλάβει την έννοια των θρησκευτικών φαινομένων δίχως να προβαίνει στην ανάλυση των ιστορικών, πολιτιστικών, κοινωνικών και ψυχολογικών πραγμάτων, που διαμορφώνουν και δίνουν ζωή στα φαινόμενα που μελετά. Αναμφίβολα υπάρχει κάτι το αξιόλογο στην προσέγγιση της φαινομενολογίας· αλλά παραμένει ημιτελής δίχως την ιστορική προσέγγιση. Τα θρησκευτικά πράγματα έχουν βέβαια κάτι το μόνιμο και σταθερό· διαμορφώνονται όμως μέσα στην ιστορία. Η διαλεκτική πρόοδος της δημιουργίας και της αλλαγής, της ιστορικής εξέλιξης, των κοινωνικών αλλαγών, της ακμής και παρακμής λαών και πολιτισμών, δεν μπορούν να αγνοηθούν. Η ιστορία είναι η ζωή· αν δεν λαμβάνεται υπόψη, τα συμπεράσματα της θρησκευτιολογικής έρευνας είναι άψυχα. Γι' αυτό ακριβώς, ενώ στα πρώτα βήματά της η φαινομενολογία της θρησκείας δεν ελάμβανε υπόψη την ιστορία, οι κατοπινοί φαινομενολόγοι προσπαθούν να συνδυάσουν στην έρευνά τους φαινομενολογία και ιστορία.

Ο πιο σπουδαίος και περίφημος φαινομενολόγος, που έθεσε τις βάσεις της φαινομενολογίας της θρησκείας και εργάστηκε δίχως να λάβει υπόψη τον ιστορικό παράγοντα στην εξέταση των θρησκευτικών φαινομένων, ήταν ο Gerardus van der Leeuw (1890-1950), καθηγητής της Ιστορίας των θρησκειών στο Πανεπιστήμιο του Groningen της Ολλανδίας. Το

σπουδαίο του έργο: *Phänomenologie der Religion*, 2η έκδ., J.C.B. Mohr, Tübingen 1956, ασχολείται με το νόημα της «θείας (απρόσωπης) δύναμης» (numen), η οποία αποκαλύπτεται κατά πολλούς και ποικίλους τρόπους και αποτελεί την πηγή και την ουσία κάθε θρησκείας.

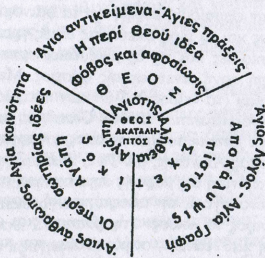
Η μεγαλύτερη θρησκευολογική φυσιογνωμία του καιρού μας, που προσπάθησε να παραμερίσει την μονομέρεια της φαινομενολογίας της θρησκείας και μελέτησε τη θρησκευτική εμπειρία της ανθρωπότητας συνδυάζοντας την μορφολογική και την ιστορική μέθοδο ήταν ο Mircea Eliade (1907-1986). Έγραψε πολλά και ογκώδη έργα. Εδώ μας ενδιαφέρει το φαινομενολογικό-μορφολογικό του έργο *Traité d'histoire des religions* (Paris 1964), που μεταφράστηκε στα ελληνικά με τον τίτλο: «Πραγματεία πάνω στην ιστορία των θρησκειών», μετάφρ. Έλσης Τσούτη, εκδόσεις Ι. Χατζηνικολή, Αθήνα 1981.

Άλλοι σπουδαίοι φαινομενολόγοι είναι: ο Σουηδός Geo Widengren με το ογκώδες έργο του *Phänomenologie*, έκδ. Walter de Gruyter, Berlin 1969. Ο σπουδαίος Γερμανός θρησκευολόγος, Friedrich Heiler, που ανάμεσα στα πολλά και σοβαρά του έργα έγραψε και μια ογκώδη φαινομενολογία με τον τίτλο *Erscheinungsformen und Wesen der Religion*, εκδ. W. Kohlhammer, Stuttgart 1961, και τέλος ο επίσης Γερμανός Kurt Goldammer, καθηγητής ης θρησκευολογίας στο Marburg, που έγραψε φαινομενολογία με τον τίτλο: *Die Formenwelt des Religiösen, Grundriss der systematischen Religionswissenschaft*, έκδ. A. Kröner, Stuttgart 1960.

Η μέθοδος με την οποία εργάζεται η Φαινομενολογία της θρησκείας για να αχθεί στην ουσία της θρησκείας μπορεί να παρασταθεί με πέντε ομόκεντρους κύκλους. Η θρησκεία της ανθρωπότητας λαμβάνεται ως ενιαίο όλο και κάθε θρησκευτικό φαινόμενο παρακολουθείται από την πιο πρωτόγονη ως την πιο πνευματική του μορφή. Από τα εξωτερικά φαινόμενα (ιερά αντικείμενα, ιερές πράξεις, ιερός λόγος, Αγία Γραφή, άγιος άνθρωπος, αγία κοινότητα) προωθούμαστε κατά την διάταξη των ομοκέντρων κύκλων προς τα εσωτερικά, προς τις ιδέες και τα βιώματα (η περί Θεού ιδέα, η αποκάλυψη, οι ιδέες για τη σωτηρία, ο φόβος του θεού και η αφοσίωση, η πίστη, η αγάπη) και τελικά προς το κοινό αντικείμενο, την «θέαση της ουσίας», τον ακατάληπτο Θεό ή αλλιώς, προς το μόνιμο και σταθερό κάθε θρησκείας. Αυτή είναι η μέθοδος που ονομάζεται «κυκλική είσοδος από τα έξω», ένας όρος που προέρχεται από τον μυστικό θεολόγο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη («Περί θείων ονομάτων» 4, 9). Η μέθοδος αυτή διαιρείται ως εξής:

- A. I. Ο κατ' αίσθηση φαινομενικός κόσμος, δηλαδή το συστατικό στοιχείο της θρησκείας.
 II. Ο πνευματικός, ιδεατός κόσμος, ο κόσμος των ιδεών, το λογικό στοιχείο.
 III. Ο ψυχικός κόσμος του βιώματος, η βαθιά τομή των αξιολογικών αισθημάτων, το μυστικό στοιχείο της θρησκείας.
- B. IV. Στο μέρος τούτο το κέντρο το σχηματίζουν οι δύο εσώτεροι ομόκεντροι κύκλοι που αποτελούν τον αντικειμενικό κόσμο, το αντικείμενο της θρησκείας, δηλαδή την θεία πραγματικότητα.
 Εδώ ο Θεός παρουσιάζεται ως Θεός αποκεκαλυμμένος, και
 V. Ως Θεός καθ' εαυτόν ή ακατάληπτος.

Έτσι από τα περί τον Θεόν οδηγούμαστε βαθμιαίως στην ακατάληπτη ουσία της υπάρξεώς του, τον πυρήνα κάθε θρησκευτικού βιώματος.

Το σχήμα κατά Fr. Heiler, *Erscheinungsvormen und Wesen der Religion*.

4. Σημερινές μέθοδοι προσεγγίσεως των θρησκευτικών πραγμάτων και αναγωγής στην «ουσία» της θρησκείας

Δύο μεθόδους συνδυάζει σήμερα η Θρησκευσιολογία για να μελετήσει τη θρησκευτική εμπειρία της ανθρωπότητας: τη *μορφολογική* και την *ιστορική*¹. Με τη συστηματική μέθοδο της μορφολογίας επισημαίνει ορισμένες «κοσμικές» ιεροφάνειες, δηλαδή εμφανίσεις του ιερού και του αγίου, που η παγκόσμια θρησκευτική ψυχή βρίσκει στον ουρανό, τη γη,

1. Πρόκειται για τη μέθοδο που ακολουθεί στο ογκώδες θρησκευσιολογικό του έργο ο σπουδαίος θρησκευσιολόγος του καιρού μας Micrea Eliade (1907-1986).

τα νερά και τους λίθους, σε ορισμένους καθαγιασμένους χώρους και τόπους («τοπικές ιεροφάνειες»), στις ιερές Γραφές, στη λατρεία, τους μύθους και τα σύμβολα και ακόμη σε ορισμένες εκδηλώσεις της ανθρώπινης ζωής (εργασία, διατροφή, αναπαραγωγή κ.λ.π.) που συνιστούν τις «βιολογικές ιεροφάνειες». Με την έρευνα των θρησκευτικών εκδηλώσεων του κόσμου η θρησκευσιολογία διαπιστώνει ότι από την αρχή, από το απώτατο προϊστορικό παρελθόν, ο άνθρωπος όλων των κοινωνιών, από τις αρχαϊκές ως τις πιο προηγμένες, αισθάνεται ανέκαθεν, ανάλογα με τη θέση του στον κόσμο και το περιβάλλον του, την παρουσία και την αποκάλυψη του ιερού και του αγίου. Για τον απλό άνθρωπο, και ιδίως για τον άνθρωπο των αρχαϊκών κοινωνιών, τα πράγματα του εξωτερικού κόσμου και οι ανθρώπινες πράξεις δεν έχουν αυτόνομη και ουσιαστική αξία. Παίρνουν αξία και γίνονται πραγματικά, διότι συμμετέχουν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο σε μια υπερβατική πραγματικότητα. Ανάμεσα, π.χ., στους αναρίθμητους λίθους, ένας λίθος, ένας βράχος, αποβαίνει ιερός και αυτοστιγμεί γεμίζει από πραγματικότητα, γιατί αποτελεί μια ιεροφάνεια ή διαθέτει μια δύναμη (mana), ή ακόμη γιατί η όψη του παρουσιάζει κάποιον συμβολισμό ή θυμίζει μια μυθική πράξη του παρελθόντος κ.λ.π.

Δεδομένου όμως ότι το ιερό εκδηλώνεται πάντοτε σε μια ορισμένη ιστορική στιγμή και κάθε ανθρώπινο γεγονός είναι σε τελευταία ανάλυση και ιστορικό γεγονός, η Θρησκευσιολογία προσπαθεί να συνθέσει τις δύο μεθόδους έρευνας, τη μορφολογική, που είναι και διαλεκτική, και την ιστορική και να μας δώσει μια ολοκληρωμένη εικόνα του πολύπλοκου θρησκευτικού φαινομένου, που είναι συγχρόνως μορφολογία και ιστορία. Ξεκινώντας από την αρχή που έθεσε ο μεγάλος θρησκευσιολόγος του καιρού μας Mircea Eliade (Μιρτσέα Ελιάντε) ότι «το βασικό θρησκευτικό φαινόμενο του ιερού δεν είναι αποτέλεσμα εξέλιξης, αλλά σταθερό βασικό στοιχείο της ανθρώπινης συνείδησης», εξετάζει τόσο τις «κατώτερες» όσο και τις ανώτερες θρησκευτικές μορφές και εκδηλώσεις παράλληλα τη μια με την άλλη, αλλά δεν κινείται από τα «κατώτερα» προς τα «ανώτερα» σχήματα, όπως γίνεται στα εξελικτικά συστήματα, των οποίων τη μέθοδο παλαιότερα ακολουθούσε. Μια πορεία από το «απλό στο σύνθετο», δηλαδή από τις στοιχειώδεις ιεροφάνειες ως τον μονοθεϊσμό, θα ήταν πράξη αυθαίρετη, γιατί πουθενά στον κόσμο δεν συναντούμε μια απλή θρησκεία περιορισμένη στις ιεροφάνειες. «Τα θρησκευτικά σύνολα, λέει ο Μ. Eliade, δεν φαίνονται σε κομμάτια και τμήματα, γιατί κάθε κατηγορία ιεροφάνειας ... σχηματίζει με δικό της τρόπο ενιαίο σύνολο τόσο μορφολογικά όσο και ιστορικά» (Patterns in Comparative Religion, Νέα Υόρκη 1958, σ. XVI).

Γι' αυτό ακριβώς η θρησκεία έχει δύο διαστάσεις: μιαν «εμπειρική», που μπορεί να μελετηθεί ιστορικά και φαινομενολογικά, και μιαν «υπερβατική», προϊόν θείας αποκάλυψης, που είναι βασικά ακατάληπτη και συνεπώς αποτελεί αντικείμενο θεολογικής μόνο μελέτης. Ο ιστορικός των θρησκειών πρέπει να ασχοληθεί με τη διπλή μέθοδο, τη συστηματική και την ιστορική. Τελικά όμως το έργο του είναι κάτι παραπάνω από απλή ιστορία: πρέπει να μη του διαφύγει το σταθερό και άφθαρτο στοιχείο της θρησκείας, δηλαδή ο ιερός της χαρακτήρας. Σίγουρα δεν υπάρχει «αμιγές» θρησκευτικό φαινόμενο, που να είναι δηλαδή αποκλειστικά και μόνο θρησκευτικό. Η θρησκεία ως ανθρώπινη υπόθεση, είναι ζήτημα κοινωνικό, γλωσσολογικό, ψυχολογικό και οικονομικό. Αλλά θα ήταν μάταιο να εξηγήσουμε τη θρησκεία με μια από τις βασικές αυτές λειτουργίες, που σε τελική ανάλυση προσδιορίζουν τον άνθρωπο. Αναμφίβολα το θρησκευτικό φαινόμενο είναι προσιτό από διάφορες οπτικές γωνίες: σημασία όμως έχει να βρούμε πέρα από την περιγραφή των ιστορικών φαινομένων το μόνιμο και σταθερό που διαθέτει. Γι' αυτό η ιστορική εξέταση ενός τέτοιου φαινομένου, αν και άκρως σημαντική, δεν το εξαντλεί τελείως. Η ιστορία ενός θρησκευτικού φαινομένου μας αποκαλύπτει μόνο τα γεγονότα της εκδήλωσής του και μας μαθαίνει μόνο τον τρόπο της διάδοσης των ιδεολογιών και των θρησκευτικών πράξεων. Καθ' εαυτό όμως το θρησκευτικό φαινόμενο είναι φαινόμενο καταγωγής, δηλαδή ανήκει στον άνθρωπο, στην ακεραιότητά του, και δεν είναι απλώς και μόνον ιστορικό γεγονός. Υπάρχει πάντα ένας αναλλοίωτος πυρήνας στις θρησκευτικές εκδηλώσεις, που αποκαλύπτει την πραγματική κατάσταση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο, κατάσταση που δεν είναι μόνον «ιστορική». Έτσι, ενώ ο χαρακτήρας του ιερού και του αγίου είναι το μόνιμο και βασικό στοιχείο της ανθρώπινης συνείδησης, το θρησκευτικό φαινόμενο παίρνει συνεχώς νέες μορφές και ερμηνείες, πράγμα που, με την πορεία της ιστορίας, οδηγεί σ' ένα πλήθος διαφόρων θρησκευτικών μεταβολών. Γι' αυτό ακριβώς, παρά την θρησκευτική ενότητα των θρησκευτικών φαινομένων, αποκαλύπτεται συγχρόνως μια πάντοτε νέα πολλαπλότητα ερμηνειών και θρησκειών. Το ιερό παρουσιάζεται κάθε φορά, ανάλογα με τη θέση του ανθρώπου στον κόσμο και στο περιβάλλον του, με νέες πάντοτε μορφές και νέες εικόνες. Συνεπώς το γεγονός ότι μια ιεροφάνεια είναι πάντοτε ιστορική, δεν καταστρέφει αναγκαστικά την οικουμενικότητά της.

Από αυτή τη σκοπιά προσεγγίζοντας την παγκόσμια θρησκευτική εμπειρία μπορούμε να οδηγηθούμε στο βάθος της, στο μόνιμο και άφθαρτο στοιχείο κάθε θρησκείας.

